

IFJ. SIPKA SÁNDOR

## Németh László: Égető Eszter. 1956–2016

NÉHÁNY SZEMÉLYES SZEMPONT

*Szüleim emlékének ajánlom*

Az *Égető Eszter* című regény 1956-ban jelent meg első változatban, bár már 1948-ban elkészült. Hatalmas érdeklődést váltott ki témájánál fogva is, de növelte fontosságát, hogy Németh László több éves, eredeti művet nem publikálható szilenciumát törte meg. Az újabb kiadás 1971-ben kicsi, de nem lényegtelen változtatással (Méhes halálával) került nyomtatásba. Az első recenziót a könyvről édesapám írta<sup>1</sup>, minek értékét egy „méltó a tanárhoz, méltó a baráthoz” megjegyzést tartalmazó levelező lap minősíti 1956-ból az írótól.<sup>2</sup> Németh László pontosan megfogalmazta a regény eszméjét: „Az a hajsza jutott megint az eszembe, amelyen túl a paradicsom következik s melyet, mint valami bűvös küszöböt, az emberek nem tudnak keresztüllépni”. A számtalan alkotói nehézség után elkészült művét végül így értékelte: „Minden munkám közt, tanulmányaimat is beleértve, ez az, amelyben a legvilágosabban és leghívebben fejezem ki a világnézetemet”. Ezt világuzenetként is megfogalmazta.<sup>3</sup> Természetes, hogy az irodalmi szakma legjobbjai is számos, igényes munkában értékelték a művet napjainkig. Nem kerülhető meg Kristó Nagy István (ahogyan magát nevezi „szegény ifjabbik Máté József”) írása a Kortársban<sup>4</sup>, ami az első megjelenés 20. évfordulójára időzítetten, 1976-ban, már az író halála után jelent meg. Grezsa Ferenc 1979-ben *Németh László vásárhelyi korszaka* címmel<sup>5</sup> „szellemi katedrális” szintű könyvben foglalta össze az író 1945–1954 közötti életének eseményeit, gondolatait, a művek keletkezésének hátterét, indítékait, a hatalmas szellemi és emberi teljesítményhez méltó igényességgel, mélységgel, de már az utókor természetes és szükséges, visszatekintő jellegű, rendszerteremtő lehetőségéből.

Mi az én indítékom ehhez az íráshoz? „Néhány személyes szempont”, ami egy gyermek kortárs szemtanúból (fültanúból) és „Németh László követő”, 72 éves, egyetemi ember tapasztalataiból összeállt. Életem nagy ajándéka ugyanis, hogy hódmezővásárhelyi tanár szüleim kapcsán Németh László nemcsak szellemi, hanem személyes élmény is lehetett és maradt számomra. Az édesapám évi beszámoló leveleire (amihez „ragaszkodott” az író) a haláláig küldött válaszok egyikében – minden levél felolvasása családi ünnep volt – bennünket „minta családnak” nevezett.<sup>6</sup> Az első generációs, értelmiségi életet élő, nyelvész-tanár, irodalmár-

<sup>1</sup> Sipka Sándor, *Vásárhelyi Szó*, 1956. 6–7. sz. 73–74.

<sup>2</sup> Németh László 45 db levele, Sipka Sándor meghagyott számozásával

<sup>3</sup> Németh László: Üzenet az emberiséghez, In *Kiadatlan tanulmányok. II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 619.*

<sup>4</sup> Kristó Nagy István: *Az Égető Eszterről – negyedszázad után*, In *Kortárs* 1976. 4. 623–628.

<sup>5</sup> Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.*

<sup>6</sup> Ld. 2. számú jegyzetet

tanár szüleimben a szívéhez közel álló példát látott arra, hogy a művelődési vágy, a tisztesség, a tehetség milyen társadalmi emelkedést eredményezhet. Édesapámról azt írta, hogy „Gulyás Pál óta senkiben nem érzett olyan tiszta, feléje irányuló baráti szeretet, mint őbenne”.<sup>7</sup> Alkatát az apjához hasonlította. Sokra értékelte édesanyám „pompás” nyelvtelhetségét, diplomáciai és stílus érzékét.<sup>8</sup> Anyámnak küldte 1957 márciusában a Kossuth-díját a Bethlen Gábor Gimnáziumnak felajánló levelét, a pénz felhasználásának irányítására pedig apámat kérte meg. Számomra meghatározó megtiszteltetés, hogy a Herder-díj után felmerült benne, hogy engem javasol egy éves bécsi ösztöndíjra az orvosgyetemen, bár végül egy fizikus ment ki helyettem.<sup>9</sup>

Németh László személyes kapcsolata Vásárhellyel 1945-tel kezdődően 1954-ig volt szoros. A három éves intenzív tanári munka után 1948-tól már csak kisebb-nagyobb megszakításokkal élt a városban. Ám a néhány későbbi látogatása után is megmaradt itt és máig működik a személye, emléke által kiváltott, a kivételes élménynek kijáró, ünnepi, emelkedett hangulat és tisztelet. A Vásárhely iránti, életbe vágó szeretetét az író a személyiségét kitágító, felszabadító hatású tanári munkában („Rangot adott a pedagógiának azzal, hogy maga is üzte a varázslatot”, ahogyan ezt édesanyám mondta), az itt megírt fontos művekben, és nem utolsósorban, a város által ihletett *Égető Eszter* regényben mutatta ki. Éles emlék bennem a családi és városi izgalom, amit a regény megjelenése váltott ki 1956 tavaszán. Számomra kivételes élmény volt és maradt, hogy a nagy regényben általam jól ismert személyekre, helyszínekre, történetekre ismertem és csodálkozhattam. Az érettségi dolgozatomban is, „az egy szabadon választható regény elemzése” tételben én ezt a regényt elemeztem. Bennem azonban élénken élnek még a szüleimtől hallott, a beszélgetéseikből elcsípett kis történetek is arról, hogy milyen belső kínokon, szenvedéseken ment át „Laci bácsi” ebben az időben.

Néhány példa erre. Édesanyámat kísértem 1954 januárjában Pestre, aki az utolsó vásárhelyi tárgyát, az írógépét vitte el neki. A Nyugati restijében anyám remegő kezéből kicsordult a tea, mikor a *II. József* drámában is megfogalmazott szavakkal, az élettől és írói pályától búcsúzó „nagyembert” hallgatta. Ekkor volt az az időszak, amikor komolyan foglalkoztatta, hogy újra orvosként keres állást. Motiválhatta ebben, hogy a vérnyomásmérőt ekkortól már rendszeresen használta az előző évben kiugró vérnyomása miatt, és ekkor kezdte gyűjteni az adatokat a *Levelek a hipertóniáról* című munkájához is. Nekem az első vérnyomásmérést ő csinálta. December végi, iskolaszüneti időszak volt '53-ban, én éppen a háromjegyű számok összeszorzását gyakoroltam a tanuló padomon apám felügyelete alatt, amikor belépett a szobába Németh László. Tudtam, kivételes helyzet van. Ekkor dolgozott Shakespeare *V. és VI. Henrik* drámáinak fordításain. (Óránként átlagban 60 sort fordítva ötfeles jambusban, ágyban fekvé, lázasan is...). Átlagember számára hihetetlen kérése volt: „Sándor, kölcsön tudnád adni az angol-magyar szótáradat néhány napra? Pár szót szeretnék megnézni...” A történetnek nemcsak ez a része lett része a családi legendáriumnak, hanem, amit apám emlékezete őrzött meg. Panaszkolta, hogy most tudná a legjobb (ahogy mondta: „európai szintű”) műveit írni, bárha még Shakespeare is, de mégis csak a fordítás marad számára az egyetlen megélhetés. („Nem adnak teret nekem”). Fontosnak tartom a másik gondolatát is arról, hogy a kortársai

<sup>7</sup> Ld. uo.

<sup>8</sup> Németh László: Homályból homályba. II. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 154–155.

<sup>9</sup> Ld. 2. számú jegyzetet

közül bárkivel kiáll egy olyan összehasonlításra, hogy a közelmúlt éles sorskérdéseinek első megítélésekor kinek hányszor lett később igaza. Közben vérnyomásmérési idő következett számára. Először a magáét, majd apámét és – kedves, felejthetetlen gesztusként – az én vérnyomásomat is megmérte. (Remek, higanyos vérnyomásmérője volt.)

Én már 1963-tól Debrecenben élek, de „Csomorkány” máig megmaradt bennem. Az életem, személyiségem, ízlésem és indulataim meghatározó rugója, emlékeim tára, fantáziám kulcsa most is Vásárhely. Az elmúlt évtizedek hozadéka lett, hogy gyűjtöttem némi ismeretet, bátorságot és szuverenitást a magammal és a világgal történő szembenézéshez. Ezekből kiindulva kezdtem el most újraolvasni és reflexiókkal ellátni az *Égető Esztert*, 60 évvel a megjelenése után, mintha most olvsnám először, de hozzátéve a speciális, helyi ismereteimet is.

Az „Égető Eszter” mint név is gyönyörű, magyarul. Idegen nyelvre lefordíthatatlan. Több jelentésű. Írói bravúr, hogy a nagy téglagyártási, agyagipari hagyományú Vásárhelyen a nem ritka „Égető” névbe belegondolni engedi a szónak melléknévi igeneves, meleg érzelemmel telített értelmezését, és kedves szentjének, a máglyahalált halt Szent Katalinnak példáját. Az „Eszter” gyakori vásárhelyi „paraszt” név, de bibliai eredetű, utal egy nagyszerű, népét megmentő nőre, ugyanakkor tovább élhet benne az egyik kedvenc tanítvány is, aki a „Drága jó nyolcadik” könyvtervben az „osztály esze”. A „Máté” név adásában nem lehet kizárni a *Mester* (Jézus) – tanítvány példáját, aki köthető még az „angyal” (Eszter) szimbólumhoz is, míg a „József” névben – a „csomorkányi” gyakorisága mellett – ott lehet az „angyallal” kommunikáló bibliai személy képe. (Máté evangélistának „angyal” a szimbóluma. Eszter lázadása „angyalharag”. A bibliai Józsefnek „angyal” ad utasítást). A „Méhes Zoltán” név tiszta ügy, a „Németh László” anagrammája. Érdekes további háttér, hogy egy nagyon szerethető „tanyasi lány a Nyolcadikból” adta a „Tunyogi” nevet. Pontos emlékem az egykori közös ebédekből, hogy a „Bozsó” név viselője a franciás hangzás és a gömbölyded „o” betűk miatt is máig fakaszt bennem egy kedves mosolyt. (Beaujolais? „Bozso-le”?) „Hallgató” Sanyi az örök, de diplomát sosem szerző „majdnem zseni” irodalmár öregdiák. Az ásványokat és népdalokat gyűjtő, kórusvezető orvos, Gulácsi doktor neve egy magyarországi hegyre emlékeztet.

A regény és Grezsa Ferenc könyvének<sup>10</sup> mostani újraolvasása után értettem meg az író egyik, talán legfontosabb indítékát ennek a műnek a megírására. Az *Égető Eszter* könyv 1971-es kiadása 686 oldalas. Ezt a művét Németh László 1948-ban két hónap alatt írta meg, olyan időszakban, amikor úgy érezte, hogy az *Iszony* megjelenése után nyílhat számára némi mozgástér. (Nem sejtette, hogy milyen kegyetlen kilenc éve következnek). Az alkotás bámulatos intenzitásának elképzelésekor naponta minimálisan 25–30 oldal elkészítésével számolhatunk. Ezzel a könyvvel szenvedett legtöbbit, végül ez lett a legkedvesebb írása. Németh László ezt a regényt akkor és ott nagyon meg akarta írni! Elsődlegesen nem Eszter, hanem Méhes Zoltán miatt, akivel ő véglegesen „le akart számolni”. Égető Eszter értéktermő és megőrző növényi természete, a modern szent erkölcsi szintje azért ennyire megemelt, mert csak így lehet képes *legyőzni* az olvasóban a kivételes szellemi és emberi adottságú Méhes Zoltánt, „aki lángoszlopként kanyarodott egy-két naiv ember előtt, aki elhitte a nemzeti irodalom szerepéről a mesét”. A háború utáni Németh László Méhes Zoltán „csomorkányi örültek” közé sorolásával kapta meg Esztertől a „belátás” józanító gyógyszerét, amivel már közvetlen korának üzent. Három szempontból tartom nagyon fontosnak az 1971-es kiadásban, hogy Méhes Zoltán beveszi a mérget és meghal, szemben az első változattal, melyben reggelre eltűnik a

<sup>10</sup> Ld. 5. számú jegyzetet

házból. Elsőnek vélem, hogy az író el akarta tüntetni a „föld színéről is” a regény legkeményebb jelzőkkel és kritikával ábrázolt alakját. Ám ezt a példaképként szeretett Szókratész szintjén teszi, erkölcsi magaslatból, méltósággal, a saját akaratából választott módon, az igaztalan vádlókkal szemben. Végül Méhes és Eszter kapcsolata „pieta” képben zárul: „De ahogy a fejét párnástól felemelte, érezte, hogy egy halottat tart az ölében”. Eszter győzelme – mert itt végzetes eszmei harcról van szó – a legmagasabb rendű emberi diadal, az irgalommal áthathott „örök női” („ewig weibliche”) főlénye a romboló, örült férfitermészet fölött, még ha az kivételesen nagy formátum is.

Az „Örültek” megnevezés, ami a regény első címe, nekem túl kemény a regény férfi modelljeivel kapcsolatban, akiknek „eredetije” nagyobb részben személyes ismerősöm, családunk barátja volt. A Máté férfiak után valóban az Eszter által épített „védő buroknak”, meleg otthonnak csak a romjai maradtak; Égető Lőrinc tényleg családi adósságot csinált a rosszul végződő vállalkozásaival, de egyikükben sem lehet tagadni a tehetségnek számos jelét. Méhes megítélése minden szempontból más megközelítést igényel. Németh László elsődleges személyes ügye volt, hogy őt az „örültek” közé sorolja. Ehhez a többi „csomorkányi bibis” remek közeget teremtett, akik egyébként szerethető emberek: Hallgató Sanyi, Gulácsi doktor, a „csomorkányinál csomorkányibb” Gyenes, Bozsó és Lajkó Pista meg a többiek. Sok igaza van Kristó Nagy Istvánnak abban<sup>11</sup>, hogy ezeknek a személyeknek a külső, társadalmi, civilizációs környezetük fejlettségéből adódóan nem volt igazi cselekvési tere, így a nem kevés tehetségük eltorzult. Csodabogarak, kicsit sarlatánok lettek, amatőrök maradtak: „csomorkányiak”, akik a „szabadságukkal rosszul gazdálkodtak” az Ady által is sokra értékelt „paraszt Párizsban”, ahol egyébként a művészetek művelésére nemcsak lehetőség, hanem igény is volt. Teljesen hiányzott azonban a stabil, a civilizációs fejlődéshez szükséges műszaki és gazdasági intézményrendszer, miként ezt Kopátsy Sándor fogalmazza meg erről a korról.<sup>12</sup> Ne feledjük, az itthon helyét nem lelő, műszaki és vállalkozói csodabogár, Máté Józsi az amerikai kontinensen feltalálta magát. Ami szemükre vethető ezeknek az embereknek főleg az, hogy képtelenek voltak „társulni”, mindig csak magányosan küzdöttek és magányosak maradtak. Szövetséget, működő társaságot kettőt ismertünk meg a városban: a Sárospatakról érkezett Szilágyi által alapított Internátust, és az Ániszfeld nagyapa pénzén Párizst járt (Grün) Gyenes Körtormán Társaságát. Fontos, egyensúlyozó írói szándék mutatkozik meg a pesti „regényíró” hangsúlyosan pozitív bemutatása mellett Gyevi, Korotormán és Klein doktor szimpatikus portréjában. A népszerű orvos is, mint a két előző, helyét megtalálta „csomorkányi” (az egyik mintagazda, a másik nagy festő) a szakmáját a kor színvonalán („profi módon”) végzi, őneki röntgen gépe, mikroszkópja van. Megható rész, mikor a különböző okokból nehéz helyzetbe került Égető Lőrinc és gyógyítója a kölcsönös megértés és szimpátia élményét élék át. Vásárhelynek azonban egyetlen lényeges dolgot kell egy kicsit pontosítani a „Csomorkányról” célzásszerűen leírtakhoz képest. Ez volt az ország egyetlen nagy városa ugyanis, ahol bár tervek készültek, de végül nem épült fel, nem valósult meg a gettó. Vagonok, sajnos, voltak! Mégis kimondhatatlan pozitív hatása lett ennek a ténynek a háború utáni emberi kapcsolatokra itt. Ezért is maradhatott meg sokban mindmáig az egész várost összefogó, befogadó jellegű, „iszap meleg”, közösségformáló lokálpatriotizmus.

<sup>11</sup> Ld. 4. számú jegyzetet

<sup>12</sup> Kopátsy Sándor: Új Közgazdaságtan. A minőség társadalma. Akadémiai Kiadó, 2011.

A regényben az *Angyalharag* fejezet végéig, amikor befejeződik Eszter érett asszonnyá, felelős anyává érése, a különböző fázisok lebilincselő, sodró hangulatú, kiteljesedő ábrázolását kapjuk. Ha Németh László csodálattal ír Tolsztojnál arról a „felszín alatti izgató munkáról”, melyben „finom simításokkal vesz hatalmas tenyerébe olyan gyöngéd teremtményeket mint Natasa vagy Kitty”<sup>13</sup>, nála azon kell elámulni, hogy a kivételes adottságú és képzettségű orvos-író, író-orvos milyen lenyűgöző érdeklődéssel és mesterségbeli tudással akarja megismerni és bemutatni a női szervezetet, természetet és a sajátos, a férfitől lényegében eltérő gondolkodást. A következő fejezetek adják azonban a mű megismételhetetlen eredetiségét, intellektuális emelkedettségét a „Tanyai internátus” bemutatásával és Méhes Zoltán megjelenésével. Ettől kezdve az addig szép és jó könyv már letehetően írás, kulcsregénye magyar sorkérdéseknek és egyetemes emberi üzenetnek.

A *Tanyai internátus* részben egy korábbi példa nélküli, „csomorkányi” vállalkozás megvalósulásának bemutatása történik. Néhány tehetséges tanyai tanuló gimnáziumi taníttatásához szerveződik bentlakásos kollégium (internátus) egy nagyszerű, szervező tanár vezetésével, továbbá lelkes tanítók, a református egyház és sok-sok önkéntes jóakaró támogatásával. Ez a széleskörű tehetségmentés, a magas szintű tanítás, a jó példát mutató nevelés nemzeti sorkérdés a mai napig, és az marad a jövőben is! Kivételes öröm, hogy a könyvben említett, kis létszámú internátus helyén, melynek egykor édesapám is volt igazgatója, ma jelenleg Cseresnyés Kollégium néven egy több emeletes, modern kollégium működik Vásárhelyen, nevében emlékezve Németh Lászlónak a regényben is megörökített, itteni látogatására. A név felvétele az írónak szóló, intézményi hála jele volt a fenntartást segítő, nagylelkű gesztusra, amivel ő a látottak alapján a kollégiumnak juttatta a *Cseresnyés* drámájának nem jelentéktelen nagyságú, színházi bevételét. Ezután még több éven át, a háború alatt is – amíg lehetett –, minden hónapban komoly összeggel segítette ezt a remek intézményt. (Ez tökéletes példa a „cselekvő erkölcsre”).

Az *elefánttemető* fejezetben Eszter egy kis közösséget tart össze az átalakult családi házban a háború után fedél nélkül maradt rokonokból, ismerősökből és a váratlanul megjelenő, a gimnáziumban tanítást vállaló Méhesből. Belőlük az új, az előzőnél remélhetőleg jobb világ számára – túlélésre egyedül méltó példaként – csak Esztert és kis unokáját jelöli ki Németh László. Ennek a fejezetnek különleges, intellektuális értékét adja, hogy Eszter érettségire történő felkészítése kapcsán Méhes kifejti a magyar történelemről, irodalomról, tanításról, nevelésről, Csomorkányról, politikáról és az emberiség jövőjéről alkotott véleményét. A jegyzetfüzetemben harminckét gondolatot írtam ki ebből a részből, melyek mindegyike valami üdítő felismerést vagy aforizmaszerű, tömör igazságot tartalmaz. Két gyöngyszem példaként: „Az önálló, alkotó nemzeti politika lehetősége megszűnt, vívmányokra, jól képzett emberekre azonban minden világban szükség van”; „A kis nemzet feladata embert kinevelni az új, egye-sült emberiség számára”.

Égető Eszter „modern szent”, aki ezt az érzést „magában hordozza” (mint Jung az istenképet), és akiben a „komolyan vett kapcsolatok akkor is messze maga fölé növesztik az embert, ha végeredményben teljesen sikertelenek”.<sup>14</sup> A szereplők neveiben felismerhetők a bib-

<sup>13</sup> Németh László: Tolsztoj inasaként, In *Kiadatlan tanulmányok II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 41.

<sup>14</sup> Németh László: A „vallásos” nevelésről, In *Kiadatlan tanulmányok II.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 306–365.



liai utalások. Eszter „angyalként” lázad Józsi örültségei ellen, és „pieta” pózban tartja kezében a halott Méhest. Imre László mutat rá hangsúlyval, hogy a regénnyel kapcsolatban megkerülhetetlen a „keresztény norma- és értékviszonyokhoz való szoros kapcsolódás” kimondása.<sup>15</sup> Mi a helyzet az író személyes vallási élményeivel? Voltak ilyenek? Annak ellenére, hogy a vallásos nevelésnek elsősorban erkölcsi, gyakorlati jelentőségét mind maga, mind a gyermekek nevelése szempontjából elismerte, sőt hasznosnak tartotta, ő személyes, *teljes* istenélményt nyomtatott írásaiban nem fogalmazott meg. Olyan eszményt tartott viszont élete lényegének, „minek-kinek” a megközelítése, megélése számára az üdvösségélményt („örök élet élményt”), a legjobb megnyilvánulásokra sarkalló erkölcsi erőt – a „lehet megkísértését” – és annak az eredményét, sugárzását és örömét adja. Vallja, hogy „a vallásos természetek közé tartozom, alapjában vallásos életet éltem. Egyáltalán nem érzem, hogy az öntudatlan istenfélelem nélkül olyan nagyszerű ember lehettem volna... (Ugyanakkor) ...a sejtjeimbe írt hithez eszem hitetlensége nem érhetett le, vagy amikor már leért: igazolni és táplálni kényszerült”.<sup>16</sup> Németh Csilla, az író lánya előadásából ismerhettük meg pár éve Vásárhelyen, hogy az élete végén, a súlyos betegsége alatt az időse író „élő hitre” jutott. A szüleinek írt egyik utolsó levélében is jelét adta ennek: „Karácsonykor mi másra üríthetnénk a poharat, mint a misericordia-ra”.<sup>17</sup> Ám, ha végignézzük az életművön az első regénytől, az *Emberi Színjátéktól* kezdődően az egyik utolsó írásig, a *József és testvérei* című drámáig, azt látjuk, hogy ő lényegében az emberben levő Isten és az Istenéhez, hitéhez ragaszkodó, a teljességet megismerni akaró ember szerves kapcsolódásának erejét és kínját írta egész életén át. Fogadjuk el, hogy a vásárhelyi gimnáziumban az új világcivilizációt tudományos alapon rendszerező és diákjainak papírra diktáló Németh László a „sejtjeibe írt hittel” élt. E nélkül ugyanis nem írhatta volna meg a körösfői istentisztelet katarzist kiváltó sorait<sup>18</sup>, meg a nagy egyháztörténeti drámákat. Imre László tanulmányában élményszerű, remek példában írja le, hogy édesanyja 1946–47-ben a katolikus templomban „...Németh Lászlót ismerte fel, akivel szívélyes személyes ismeretségben állt. Az író kicsit zavarba jött, majd együttérzéssel mondta: Maga is?”.<sup>19</sup> A két kálvinista személy szép történetében egyébként benne van az élő hit gyakorlásának három alapfeltétele, nevezetesen, egy bizonyos eszme/jelrendszer elfogadása, ennek közösségben történő megélése, de a legfőbb, az elsöprő erejű lelki igény is ehhez.

Az 1948-ban megfogalmazott *Égető Eszter* regény írói szándékában benne volt, hogy Németh László le akarta zárni a háború előtti ideológiai korszakát, és belátással, de méltósággal kívánt alkalmazkodni az új, magát szocialistának deklaráló korszakhoz. Tette ezt, mivel akkor erre látott valamennyi fogadó készséget, továbbá a tanítványainak filozófia órán a véleményét maga is így fogalmazta meg: „A szocializmus folytatója és hibaigazítója az újkornak: értékeit egységes világcivilizációban, színvonalas tömegkultúrában, a társadalmi működés tudományos szabályozásában sokszorozza meg, egyszersmind kollektív erkölccsel egészíti ki.”<sup>20</sup> Ugyanakkor ő a marxi, lenini, különösen sztálini ideológiát és gyakorlatot sosem

<sup>15</sup> Imre László: Az *Égető Eszter* újraértelmezéséhez, In „Felszabadult” irodalom?, Savaria University Press, Szombathely, 2007. 25–31.

<sup>16</sup> Ld. 14. számú jegyzetet

<sup>17</sup> Ld. 2. számú jegyzetet

<sup>18</sup> Németh László: Magyarok Romániában, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 96–100.

<sup>19</sup> Ld. 15. számú jegyzetet

<sup>20</sup> Ld. 5. számú jegyzetet

fogadta el: „szocialista vagyok, nem marxista”.<sup>21</sup> Az *Égető Eszter*ben is Gandhi szerepel, mint a kapitalizmussal szembeni, új társadalmi forma megtestesítője. Egy korábbi utópiája szerint: „... a minőség-szocializmus az új nemesség mozgalma, egy harmadik út, nem marxizmus, hanem ez a hagyománnyal kapcsolatot tartó, szövetkező vállalkozóké...”<sup>22</sup> A regény írásakor formálódó, létezni akaró szocializmushoz való viszony azonban kulcskérdés lett Németh László életében a művei megítélésének szempontjából, mint ahogy ez történt minden kortársa esetében is. Az 1949 utáni támadások és az írói ellehetetlenítés idején hatalmas önfegyellemmel, erkölcsi erővel és méltósággal alkotott maga számára a „gályapadból laboratóriumi-mot”. Az *Égető Eszter* megjelenése azonban már jele volt egy új helyzetnek. A közhangulat izgatását tovább fokozta 1956 októberében a *Galilei* bemutatása. A forradalom alatt három nagyon jelentős cikket írt, melyekben emelkedett módon éltette a forradalmat, de egy új, „min-taadó politikai berendezkedést várt” a politikai pártoktól.<sup>23</sup> Élete kiemelkedő eseményéinek érzem a Kossuth-díjjal kapcsolatos minden megnyilvánulását. A Kádár-kormány 1957. március 15-én valóban a szellemi élet rangos személyeit tüntette ki, többek között Kodály Zoltánt. Németh László nem jelent meg, a díjat a neje vette át. A kapott ötvenezer forintot a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak ajánlotta fel. Ezekben a gesztusokban benne volt az elszenvedett sérelmek jelzése, de az azokon túllépő, nemes, gyakorlatias felülemelkedés is. Ekkor Kádár Jánosról azt mondta apámnak: „Ez egy magyar ember, de ő ma Magyarország első számú foglya...”

Nem rég egy remek nyíregyházi beszélgetés után Jánosi Zoltán szép ajánlással elküldte nekem empatikus tanulmányát, amiben összehasonlította az *Égető Esztert* a *Száz év magány* című regénnyel 2007-ben.<sup>24</sup> Egyik érdekes meglátású fejezetének címe: *A posztkoloniális perspektíva. A fölizzó perem*. Frissen újraolvastam Márquez könyvét az *Égető Eszter*nek mint „Őrülteknek” a szemszögéből. Így összeállt bennem egy további párhuzam lehetősége. Kezdetben ugyanis mindkét helyszín távol van a külső, nagy politikát csináló erőktől, „centrumoktól”, valamiféle világpolitikai „peremhez, perifériához” tartoznak. Csak szűk körű, személyes hatások érvényesülnek bennük színesen, szeszélyesen. Később azonban mindkét helyre könyörtelenül betör a történelem. Macondóba a polgárháborúk és az Észak-amerikai Banán Co., míg Csomorkányra a világháború formájában. Az otthon építő és megtartani akaró, két erős asszony már csak rövid időre képes megteremteni és megőrizni a „házat”, kisebb részben saját családtagjaik befolyásolhatatlan őrültségei, de főleg a külső erők „még őrültebb” nyomásai miatt. Kegyetlen világ mindkettőjüké. Az Eszteré civilizáltabb, védettebb, reménykeltőbb, az Ursuláé mitikusabb, sodróbb, természet közelibb, bujább, őrültebb, tragikusabb. Mindkét anya teljesítményének egyik csúcát a fiaik kimentése és hazahozatala jelenti a háborúból. A kolumbiai „perem” embereinek bemutatása, a gyarlóságaikkal együtt mitikus magasságokba történő emelése, összekapcsolva a végtelen vegetációval, a születés, a kiteljesedés és a könyörtelen, kerülhetetlen pusztulás természetességével, ez mind együtt nagyon

<sup>21</sup> Németh László: Marxizmus és szocializmus, In A minőség forradalma. I. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 666.

<sup>22</sup> Németh László: Törödékek a reformból, In A minőség forradalma. I. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 567.

<sup>23</sup> Németh László: Pártok és egység. Új Magyarország. 1956. november 2.

<sup>24</sup> Jánosi Zoltán: Egy Németh László-regény világirodalmi tükre, In „Árnyékodon állva: Babylon”, Besenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2007. 75–115.

szerethető, teljes világot formáz a valóság eleven színeiben és ösztönös, vad szomorúságában. Ugyanakkor mégis emberibbet, mint a világorútségeket kiváltó és fenntartó, bár átmeneti civilizációs fejlődést hozó, aktuálisan uralkodó, brutális, idegen „centrumoké”. Ursula, az aranyhalakat gyártó Aureliano Buendia ezredes, a szép Remedios és társaik a süvöltő magányukban is a szívünkben maradnak. Az *Égető Eszter* sokkal optimistább könyv. A helyszínek, ahol a történetek játszódnak, bár a nagyvilági összehasonlításban valóban sorolhatók a „peremhez, perifériához”, lényegesen magasabb civilizációs szintet jelentenek, és a főszereplők jó módú, iskolázott, művelt emberek. A háború megjelenéséig „csak” az a fő problémájuk, hogy miként „lehet” a kezükben, lehetőségeikben már meglévő vagy elérhető jót (Édent, Paradicsomot) tönkretenni egyéni „őrültségből”, „belátás” híján. Az optimizmust, a reményt a nevelés, a tanítás, a művelődés, a komolyan vett kapcsolatok példája adja Eszterben, Méhesben, a „Tanyai Tanulók Otthonában”, a hűséges és tehetséges „csomorkányiakban”. A hatalmas „külső őrültségek” mint a külföldi cégek uralma vagy az eszement háborúk ellen azonban mindannyian tehetetlenek. Ez a „perem, periféria” közös, egzisztenciális lényege Csomorkányon és Macondóban (ma is...).

Ady Endre után Németh László a magyar sorskérdések felvetésének és megválaszolásának egyik legmélyebb, legjelentősebb személyisége a XX. században. Jellemzője a „modell értékű nemzeti minőség”, miként ezt Görömbei András megfogalmazta.<sup>25</sup> Ez a gondolat ezt a regényt teljesen kitölti. Kivételes „nagyember” szolgálta/szolgálja itt maximális hatékonysággal a magyar nemzetet a sorskérdéseire adható, azonnali válaszok bátor igazságával és felelősségével, a világcivilizációba olvasztás kísérletével, az egyetemes pedagógia, nevelésügy jövőt formáló szerepének elvi és gyakorlati művelésével, a civilizáció minden elemét átható minőség forradalmának megfogalmazásával, megélésével, de leginkább a cselekvő erkölcs példaadásával.

Az én generációmban, környezetemben, különösen Vásárhelyen, sokunkban Németh László szelleme, az *Égető Eszter* még „tanulság és támasz”, ahogyan ezt Imre László írja.<sup>26</sup> Szerencsére vannak friss, kedvező élményeim is a mai fiatalabbakról. Pár hónapja Pest és Szolnok között a vonaton egy velem szemben ülő, húsz év körüli, helyes lány az *Égető Eszter* jól ismert lila-fekete kötetét tartotta a kezében, és „valóban” (nem mobiltelefonon) olvasta. A másik, pár hetes örömöm, hogy egy kiváló intellektusú kollégám a beszélgetésünk után a regény újraolvasásába kezdett.

Bízom benne, hogy sokunknak van még hasonló, mostani tapasztalata, ami cáfolja az író utolsó drámájában, – a *Colbert*ben – megfogalmazott kétségbeesését életműve várható jövőjéről.<sup>27</sup>

Debrecen, 2017. április 27.

<sup>25</sup> Görömbei András: Modell értékű nemzeti minőség. Németh László: Sorskérdések. Alföld, 1990. 10. 64–72.

<sup>26</sup> Imre László: Németh László és a XXI. század, In „Felszabadult” irodalom?, Savaria University Press, Szombathely, 2007. 38–44.

<sup>27</sup> Németh László: Colbert, In Utolsó széttekintés, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1980. 539.